

Sözdizimsel Tipoloji

1. Sözcük Dizilişi

Temel Diziliş Tipolojisi

Greenberg'ün (1963)¹ *temel diziliş tipolojisi* (the basic order typology), dilleri şu üç ana etken doğrultusunda sınıflandırır:

- Öndurum (Önd) (preposition) ve sondurumların (Snd) (postposition) varlığı,
- Özne, nesne ve eylemin, özne ve nesnenin adıl nitelikte olduğu bildirim tümcelerinde birbirlerine göre dizilişi,
- Niteleme sıfatlarının (S), niteledikleri adlara (A) göre konumu.

Tablo 1. Temel diziliş tipolojisi (Greenberg, 1963, s. 61)

	I (EÖN)	II (ÖEN)	III (ÖNE)
Snd-S	0	1	6
Snd-A	0	2	5
Önd-S	0	4	0
Önd-A	6	6	0

(Tabloda Snd-S, ilgili dilin sondurumları içerdiğini ve sıfatların niteledikleri adlardan önce geldiğini imlemektedir. Benzer biçimde, tablodaki Snd-A dilleri de sondurum içeren ama adların kendilerini niteleyen sıfatlardan önce geldiği dillerdir. Önd-S ve Önd-A kısaltmaları da bu doğrultuda anlaşılmalıdır.)

Dünya dillerinde gözlenen altı temel dizilişten tabloda görülen üçü tüm diller arasında en sık görülen dizilişlerdir. Bu dizilişlerin ortak noktası, öznenin nesneden önce gelmesidir (Diğer dizilişler: ENÖ, NÖE, NEÖ). Greenberg, buradan yola çıkarak aşağıdaki evrenseli belirler:

❖ **Özne, nesne ve eylemin dizilişi**

- » Özne ve nesnenin adıl olduğu bildirim tümcelerinde, baskın diziliş neredeyse her zaman öznenin nesneden önce geldiği diziliştir. (Greenberg, evrensel 1) – (evrensel eğilim –universal tendency)
- ÖNE, ÖEN ve EÖN en yaygın olan dizilişlerdir.
 - Bu evrensel, konusal rollere veya kullanımsal nedenlere bağlı olabilir.
 - Konusal roller açısından: Genellikle özneler *edici* (agent), nesnelere de *etkilenen* (patient) rolüne sahiptir ve ediciler genellikle etkilenenlerden daha “önemli”dir, çünkü etkilenenin başına gelen şey edicinin eyleminin bir sonucudur. Dolayısıyla, edicinin etkilenenden önce sesletilmesi akla yatkındır.
 - Kullanımsal açıdan: öznelerin hem edici hem de [+insan] olma olasılıkları yüksek olduğundan, dil kullanıcıları ilgisi genellikle öznelere yöneliktir. Ayrıca, özneler sıklıkla *konu* (topic) rolündedir ve konular genellikle tümcenin başında bulunur.

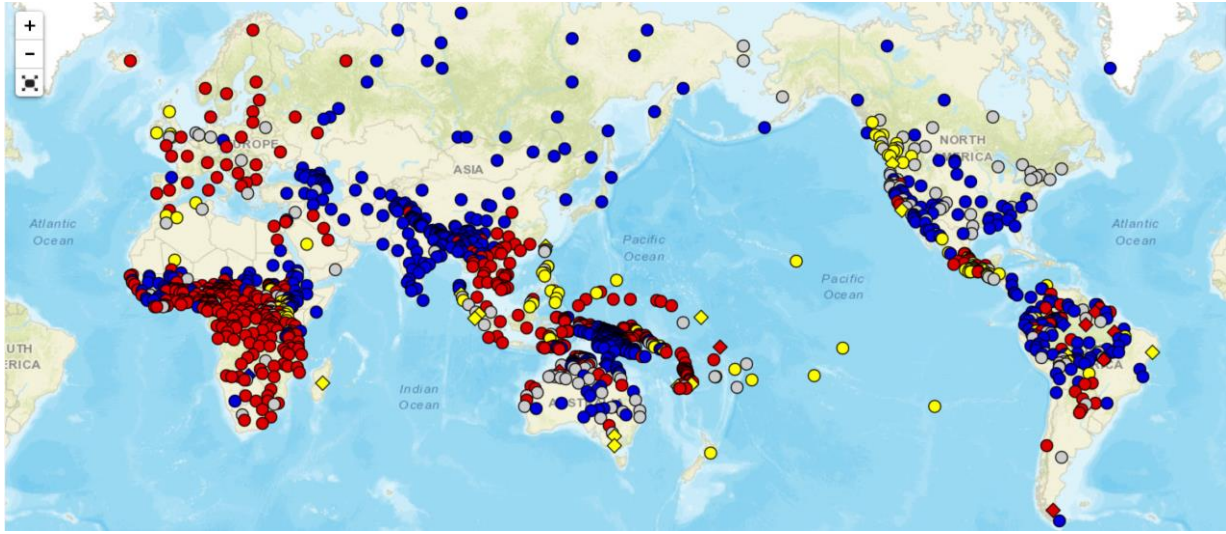
¹ Greenberg, J. H. (1963). Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements. Greenberg, J. H. (der.), *Universals of Language* (s. 58-90). Cambridge, MA: The MIT Press.

Bu üç diziliş, WALS veri tabanında da en baskın diziliş oluşturmaktadır:

Tablo 2. WALS veri tabanında dillere göre temel dizilişler

Sözcük dizilişi	Örnek	WALS değeri
ÖNE	Türkçe, Moğolca, Japonca, Korece, Bask, Farsça, Latince	565 dil
ÖEN	İngilizce, Bulgarca, Çince, Swahili, Romen dilleri	488 dil
EÖN	Klasik Arapça, Keltik ada dilleri, Hawaice	95 dil
ENÖ	Fiji dili, Madagaskarca, Tzotzil (Maya dili – Meksika)	25 dil
NEÖ	Hixkaryana (Brezilya), Cubeo (Kolombiya, Brezilya)	11 dil
NÖE	Xavante (Brezilya), Warao (Venezuela)	4 dil
TOPLAM		1188

(Belirli bir baskın diziliş içermeyen dillerin sayısı: 189)

Values	
●	SOV
●	SVO
●	VSO
●	VOS
●	OVS
●	OSV
○	No dominant order

ÖNE

- (1) Bahçıvan çiçekleri suluyor.
 (2) Taroo-ga tegami-o kaita. (Japonca)
 T.YAL mektup.BEL yazdı
 'Taroo bir mektup yazdı.'

ÖEN

- (3) I love you. (İngilizce)
 (4) Pierre lit un livre. (Fransızca)
 'Piere kitap okuyor.'
 (5) Txakurrek hezurrak jaten dituzte.² (Bask)
 köpek.ÇĞ.TNM.ERG kemik.TNM ye.BİTME
 'Köpekler kemik yer.'

² Wikipedia, 'Basque grammar!'. https://en.wikipedia.org/wiki/Basque_grammar

EÖN

- (6) yaqra'u l-mudarrisu l-kitāba³ (Klasik Arapça)
okuyor TNM-öğretmen TNM-kitap
'Öğretmen kitap okuyor.'
- (7) Siaradodd Aled y Welsh (Galce)
konuştu Aled BEL Galce
'Aled Galce konuştu.'

ENÖ

- (8) E rai-c-a na no-na vale na gone⁴ (Fijice)
3TK.özn gör-GÇ-3TK.nes TN 3tk-iYE ev TN çocuk
'Çocuk evini gördü.'
- (9) Manasa tsara foana ny lamba i fafa⁵ (Madagaskarca)
yıklar iyi hep TN giysiler TN Fafa
'Fafa giysileri hep iyi yıkar.'

NEÖ

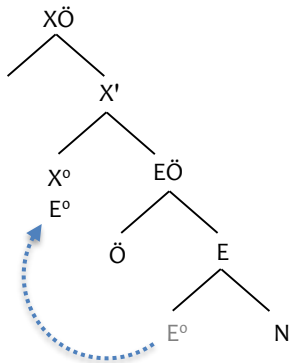
- (10) Toto y-ono-ye kamara⁶ (Hixkaryana, Brezilya)
insan 3TK-ye-DİST.GEÇ-COMPL jaguar
'Jaguar insanı yedi.'

NÖE

- (11) Awad kalapéé hapúh⁷ (Nadëb, Brezilya)
jaguar çocuk gör.IND
'Çocuk jaguarı gördü.'

Greenberg'ün 6 numaralı evrenseli de yine Ö, N ve E'nin dillerdeki temel dizilişini konu alır:

- >> Baskın EÖN dizilişli dillerin hepsi, bir alternatif olarak ya da tek alternatif olarak ÖEN temel dizilişine sahiptir. (Greenberg, evrensel 6)
- Bu, EÖN dizilişinin ÖEN dizilişinin bir değişkesi olduğunu sezdirir.
 - EÖN dizilişinin standart çözümlenmesinde bu dizilişin ÖEN dizilişinden türediği şeklindedir. Buna göre, tümcede öğeler önce ÖEN dizilişindedir ve EÖN dizilişi eylemin öznenin önüne gelecek biçimde EÖ'nün dışına taşınmasıyla oluşur. Bu evrensel, bu çözümlenmenin doğru olduğunu göstermektedir.

³ Charnet, C. ve Doss, M. (1995). Les espèces d'actants en arabe littéraire et en arabe dialectal égyptien. Madray-Lesigne, F. ve Richard-Zappela, J. (der.), *Lucien Tesnière Aujourd'hui* (s. 349-357). Louven, Paris: Peeters Yayınevi.

⁴ Wikipedia, 'Fijian language'. https://en.wikipedia.org/wiki/Fijian_language#Syntax

⁵ Sabel, J. (2011). Deriving linear order in OV/VO languages: evidence from Oceanic languages. Moyses-Faurie, C. ve Sabel, J. (der.), *Topics in Oceanic Morphosyntax* (s. 27-64). Berlin, Boston: De Gruyter Mouton.

⁶ Wikipedia, 'Hixkaryana language'. https://en.wikipedia.org/wiki/Hixkaryana_language

⁷ WALs online, <http://wals.info/chapter/81>

❖ **Tamlayan, belirteç ve sıfatların dizilişi**

Greenberg, tamlayan-iyelik yapılarının dillerin öndurum/sondurum içermeleriyle doğru orantılı bir dağılım sergilediğini gözlemleyerek, aşağıdaki evrenseli önermiştir:

» Tamlayan ad, öndurum (preposition) içeren dillerde neredeyse her zaman baş adı izlerken sondurum (postposition) içeren dillerde baş addan önce gelir. (Greenberg, evrensel 2)

(Tarihsel açıklama: Tamlama yapıları ön/sondurumların türediği olası bir kaynaktır.)

[WALS haritası](#)

- (12) a. the book of John. (İngilizce)
b. John's book (Saxon genitive)
- (13) a. das haus des Direktors (Almanca)
b. vor dem Haus
- (14) a. müdürün evi (Almanca)
b. evin önünde

Greenberg'ün temel dizilişle ilgili olarak belirlediği diğer evrenseller şöyledir:

- » Baskın EÖN dizilişli diller her zaman öndurumsaldır. (Greenberg, evrensel 3)
- » Şans etkenine bağlanamayacak bir çoğunlukla, normal olarak ÖNE dizilişine sahip olan diller sondurumsaldır. (Greenberg, evrensel 4)

[WALS haritası](#)

Bu tür diller için iyi bilinen bir istisna Latince'dir⁸:

- (15) rem publicam universam petis (Latince, ÖNE)
şey.BEL devlet.BEL bütün.BEL saldırı.2TK
'Tüm cumhuriyete saldırıyorsun.'
- (16) ex urbe (Latince, öndurum)
from city.ABL
'şehirden / out of the city'

» Eğer bir dil baskın olarak ÖNE dizilişine sahipse ve tamlayan baş adı (tamlananı) izliyorsa, bu dilde sıfatlar adı izler. (Greenberg, evrensel 5)

[WALS haritası](#) ("Noun-Genitive / OV and NAdj": 30 dil)

Örnek diller: [Sila](#) (Orta Afrika), [Arbore](#) (Doğu Afrika), [Rashad](#) (Doğu Afrika), [I'saka](#) (Papua Yeni Gine), [Ngalkbun](#) (Avustralya), [Kuuk Thaayorre](#) (Avustralya), [Tunen](#) (Batı Afrika, Kamerun)

» Eğer baskın olarak ÖNE dizilişli bir dilde başka bir alternatif diziliş yoksa ya da NÖE tek alternatifse, tüm belirteçler eylemden önce gelir. (Greenberg, evrensel 7)

⁸ (15) ve (16)'daki örnekler Buch (2012)'den alınmıştır.
Buch, A. W. (2012). *Linguistic Universals*. Erişim adresi: <http://www.sfs.uni-tuebingen.de/~abuch/12ws/lotwo6.pdf>

- » Şans etkenine bağlanamayacak bir çoğunlukla, baskın olarak EÖN dizilişli dillerde sıfat addan sonra gelir. (Greenberg, evrensel 17)

WALS haritası

Tablo 3. Sıfat ve adların I, II, III tipindeki dillerdeki göreceli dizilişi (Greenberg, 1963, s. 67)

	I (EÖN)	II (ÖEN)	III (ÖNE)
AS	6	8	5
SA	0	5	6

Tablo 4. Sıfat ve adların öndurum ve sondurum dillerindeki göreceli dizilişi (Greenberg, 1963, s. 67)

	Öndurum	Sondurum
AS	12	7
SA	4	7

- » Bir dilde genel kural betimleyici sıfatın adı izlemesiye, bu dilde küçük bir grup sıfat adların önüne gelebilir; ancak genel kural betimleyici sıfatların adlardan önce gelmesiye, o zaman bu istisnasız olarak böyledir. (Greenberg, evrensel 19)

(Fransızca: *petit, grand*)

- (17) a. petite fille (Fransızca)
‘küçük kız’
b. *grande maison*
‘büyük ev’
c. *livre rouge*
‘kırmızı kitap’
d. *homme poli*
‘kibar adam’

- » Betimleyici sıfat addan önce geldiğinde, göstericiler (demonstrative) ve sayı birimleri de (numeral) şans etkenine bağlanamayacak bir çoğunlukla, aynı şekilde davranır. (Greenberg, evrensel 18)

(Tablo 4’te 2. sütun (SA sütunu) bu evrensele kaynaklık etmektedir.)

Tablo 5. Gösterici/sayı birimlerinin SA/AS’a göre dizilişleri (Greenberg, 1963, s. 68)

	AS	SA
Gös-A	12	7
A-Gös	11	0
Sayı-A	8	10
A-Sayı	11	0

- » Bazı ya da tüm birimler (gösterici, sayı birimi ve betimleyici sıfat) addan önce geldiğinde, bu birimler bu sırada bulunur. Eğer adı izlerlerse, dizilişleri aynı ya da tam tersi olur. (Greenberg, evrensel 20)
- » Eğer bir dil tümüyle sondan eklemeliyse, bu dil sondurumsaldır; eğer tümüyle önden eklemeliyse, öndurumsaldır. (Greenberg, evrensel 27)

Tablo 6. Önden/sondan ekleme ve temel sözcük dizilişi (Greenberg, 1963, s. 73)

	I (EÖN)	II (ÖEN)	III (ÖNE)
Tümüyle önden ekleme	0	1	0
Tümüyle sondan ekleme	0	2	10
Her ikisi de	6	10	1

Tablo 7. Önden/sondan ekleme ve öndurum/sondurum ilişkisi (Greenberg, 1963, s. 73)

	Öndurum	Sondurum
Tümüyle önden ekleme	1	0
Tümüyle sondan ekleme	0	12
Her ikisi de	15	2